

Joukkotiedotuksen sosiologiaa pelastamassa

Johdannoksi

Joukkotiedotuksen vaikutusten tutkimus on monasti tiedotustutkimuksen kansalaiskunnan näyte - sillä se kokee lunastaa oikeuden puhua joukkotiedotuksen yhteiskunnallisesta roolista ja merkityksestä.

Jotta siis joukkotiedotuksen yhteiskunnallisesta roolista ja merkityksestä voisi puhua, tuntuu usein kuin olisi välttämättä puhuttava sen vaikutuksista. Mutta on osoittautunut, että vaikutuksista puhuminen on kaikkea muuta kuin mutkatonta. Eikä se johdu ainoastaan siitä, että joukkoviestinnän vaikutuksia on ollut äärimmäisen hankala jäljittää (vrt. V. Pietilä 1977). Koko vaikutustutkimuksen malli näet on särötynyt ja hajoamassa huolimatta sinnikkäistä yrityksistä puhaltaa perinteeseen eloa (esim. Kahma 1984). Enää ei oikeastaan käy pitäminen kiinni siitä Silvon (1984) karrikoimasta "linearisesta kommunikaatiomallista", jonka mukaan "jossain on sellainen Lähettäjä kommunikatiivisine aikeineen ja tarkoituksineen, joka pukee aikeensa Sanomaksi, ja tämä puolestaan siirtyy jotain teknologisesti käsitettyä kanavaa pitkin Vastaanottajalle,

joka taas tulkitsee Sanoman enemmän tai vähemmän Lähettäjän tarkoitusten mukaisesti".

Vaikutuksia ei voi tuottaa lineaarisesti; vaikutukset ovat pikemmin vastaanottajien itsensä tuottamia vastaanotettavan aktiivisessa luennassa ja tulkinnassa.

"Televisioviestintä ei ... voi olla valmiiden merkkien välittämistä", Siivo väittää, "eikä kriittisen vaikutustutkimuksen ydin ole sen vuoksi siinä vääristääkö vai vahvistaako televisio joitain 'dominoivia' merkityksiä kulttuurissa, vaan millaisen ilmaisuvaraston se tulkitsevalle katsojalle tarjoaa merkityksenmuodostusta varten." Niinpä "vaikuttamisen vaikeus piileekin keskeisesti siinä, että vaikuttaja/tiedottaja ei voi televisio-ohjelmassa siirtää joitain valmiita merkityksiä katselijoille, vaan hänen on tarjottava aikeensa moniulotteisena ilmaisuavaruutena, jossa 'idea' tai 'ideologia' on ilmausten mahdollisten luentojen joukko ja jonka todellinen historiallinen katselija itse signifikoi joksikin merkitykseksi."

Silvon näkökanta on tavallaan se tulos, johon vaikutustutkimuksen perinteisen problematiikan hajoami-

nen on johtanut. Vaikutustutkimuksen asetelmien murtumisen eräänlaista välivaihetta edustaa Morley, joka katsoo (1985, 30), "ettei tekstin ja subjektin kohdatessa syntyvä merkitys ole 'luettavissa' suoraan tekstiä luonnehtivista ominaisuuksista. Tekstiä ei voida tarkastella tuotantonsa ja kulutuksensa historiallisista ehdoista eristettynä eikä tiedotusvälineideologian erittely voi perustua yksin tuotannon ja tekstin erittelyyn".

Toisaalta Morley kuitenkin pitää kiinni siitä, että teksteillä on merkityksensä myös **ennen** luentaa, ja tämä merkitystaso saa 'etusijalle asettuvan luennan' nimen. Etusijalle asettuvan luennan käsite puolestaan on lähtökohtana seuraavalle kriittiselle pyrkimykselle murtautua ulos perinteisen vaikutustutkimuksen kuvioista.

Wren-Lewis toteaa (1985, 47), että "vaikka Morley torjuu vaikutuslähestymistavan ..., on kohtia, joissa hänen omat teoreettiset työkalunsa pakottavat hänet takaisin vaikutustutkimuksen sofistikoituun versioon. Vaikutustutkimushan katsoo, että merkitys on sisäänkirjoitettu tekstiin; tutkimuksen tarkoituksena on vain selvittää reaktiot tuohon merkitykseen. Aivan samoin lyö 'etusijalle asettava luenta' laimin 'tason, jolla uloskoodaus toimii', jotta voisi mitata reaktion 'etusijalle asettuvaan merkitykseen'".

Niinpä myös Wren-Lewis päätty - tai joutuu edelleen - pyrkimään "pois rämeiköstä" (s. 59). Ja millaiset ovat pitkospuut? Itse asiassa ne ovat samat kuin Morleylla: keskittyminen aliteoretisoidulle alueelle eli uloskoodaus. Mutta välttyäkseen ajautumasta perinteisen vaikutustutkimuksen asetelmiin Wren-Lewis karkoittaa merkityksen kokonaan teksteistä; merkitys on kokonaan

lukevan subjektin tuottama (s. 45): "lukijattomalla tekstillä ei ole mitään merkitystä". Silvo sanoo saman: "televisio-ohjelma tekstuaalisena ilmaisuna (tai pikemminkin jonkinlaisena monitahoisena ilmaisu-avaruutena) ei voi kantaa merkityksiä ... ilman merkitystä muodostavaa subjektia ... Televisio-ohjelma ei semioottisesta katsantokannasta voi olla 'merkki' tai 'merkitys' ennen kuin se on luettu."

Luulen, että kehityksessä perinteisestä vaikutustutkimuksesta Morleyn edustaman suuntauksen kautta Wren-Lewisin (ja Silvon) tarkastelutapaan on tultu adekvaatimpiin käsityksiin joukkotiedotusprosessien todellisesta luonteesta. Teoreettisen kehityksen myötä tiedotustutkimuksen yhteiskunnallisuudelle näyttää kuitenkin käyvän huonosti. Yhtäältä on merkitys (merkityksenanto) nähty kautta koko teoreettisen kehityslinjan joukkoviestinnän yhteiskunnallisen problematiikan kannalta olennaiseksi. Perinteinenkin vaikutustutkimus ymmärtäisi hyvin sen ymmärtävän metodin ajatuksen, että "yhteiskunnalliset ilmiöt ovat sitä mitä ovat, sen mukaan millaisen merkityksen ihmiset arkielämäänsä liittyvän esiteoreettisen ymmärryksen avulla ilmiöille antavat" (Töttö 1982, 197-198). Vaikutustutkimuksen näkökulmasta joukkotiedotuksen yhteiskunnallisuus on siinä, että joukkotiedotuksen ajatellaan vaikuttavan arkielämään liittyvään esiteoreettiseen ymmärrykseen - siis siihen, millaisen merkityksen yhteiskunnalliset ilmiöt arkiymmärryksessä saavat. Joukkotiedotus on yhteiskunnallista juuri sikäli, että se on instanssi, joka vaikuttaisi suurien ihmisjoukkojen tapaan antaa muille yhteiskunnallisille ilmiöille merkityksiä ja mieltä. Kaavamaisesti esittäen:

leen voimassa, että itse merkitys-suhde ymmärretään kausaalisesti. Tämä nähdään siitä, miten esimerkiksi Wren-Lewis korvaa Morleyn 'etusijalle asettuvan luennan' mallin uloskoodauskäytännön semioottisella mallilla. Siinä missä edellinen tutkii **vakion** (teksti/etusijalle asettuva merkitys/sisäänkirjoitettu subjekti) ja **muuttujan** (historiallinen subjekti) välistä suhdetta, tutkii jälkimmäinen **kahden muuttujan** välistä suhdetta: yhtäällä on teksti + historiallinen subjekti, toisaalla etusijalle asettuvat luennat/subjektiasemat (Wren-Lewis 1985, 45). Edellisen mallin kausaliteetti on yhteiskunnallista, jälkimmäisen ei-yhteiskunnallista - mutta silti kausaliteettia. Niinpä Wren-Lewis kirjoittaa: "Merkityksiä tuottavien merkintöjen monimutkaisen vuorovaikutuksen kautta teksti **tuottaa** merkityksen lukijassa tai - käyttäksemme soveltuvaa vertauskuvaa - jokainen uusi teksti, jokainen lisä lukijan tietoisuuteen toimii **uudistavasti** tarjoten uusia merkitysjalkia jokaisen assosiaation, jokaisen eron myötä" (mt. 54).

Olisiko nyt perinteisen vaikutus-tutkimuksen malli purettavissa vastakkaisella tavalla, nimittäin hajottamalla sen kausaalinen logiikka ja säilyttämällä siinä piilevä metodologisen sosialismin itu? Koetan tutkia tätä mahdollisuutta.

Palaan uudemman tutkimuksen lähtökohtaongelmiin: Voiko joukkotiedotuksen vaikutuksista (siis yhteiskunnallisesta merkittävydestä) päästä ensinkään perille tekstien "huoellisen lähiluvun" avulla (esimerkiksi Elfferdingin tapaan, 1983, 254-260)? Eikö kaikki vaikutus ole pikemmin ratkaisevasti riippuvainen reseptiosta, siitä miten lukijat (muut kuin tutkija) lukemisessaan (tietoisesti tai tiedostamattaan) antavat tekstien vaikuttaa

itseensä eli tuottavat tekstit itselleen? Eikö siksi tutkijan pitäisi mieluummin 'lukea' lukijoita kuin tekstejä - pakottamatta tekstejä yksinkertaisiin kategorioihin (Wren-Lewis 1985, 55), sulkematta tekstejä tekstianalyyseissa liian varhain (mt., 49)?

Mutta näissä kysymyksissä on, niin kuin nyt voimme nähdä, kussakin ainakin kaksi kysymystä, sisällöllinen (Onko merkitys tekstissä vai lukijassa?) ja kausaalinen (Onko vaikutus tekstissä vai lukijassa?). Vanhempi ja uudempi vaikutustutkimus ovat ehkä eri mieltä sisällöllisestä kysymyksestä, mutta yhtä mieltä kausaalisesta. Keskittykäämme siksi asian kausaaliseen puoleen - saadaksemme esiin kolmannen näkökulman.

Yleensä siis ajatellaan, että tekstit, jos jotakin, ovat vaikuttava tekijä, eivät vaikutus, kausaaliajattelun mukaisesti. Kausaalisuus puolestaan ymmärretään tavallisesti "sillä ainoalla tavalla, jolla pystymme saamaan siitä tolkkullisen otteen: **operatiivisesti**" (Galtung 1977, 123). Operatiivisella kausaalisuudella tarkoitetaan, että "syy ja vaikutuksen välistä suhdetta tarkastellaan niin kuin auton ohjauspyörän kääntämisen ja auton pyörien itsensä kääntymisen välistä suhdetta ... Niinpä syy/vaikutus-suhde edellyttää muutosta yhdessä muuttujassa ... ja samanaikaista tai myöhempää (muttei edeltävää) muutosta toisessa muuttujassa." Tällaisen tarkastelun ehtona on, että maailma on jakautunut tai on jaettavissa ainakin kahteen osaan, nimittäin yhtäältä siihen osaan, jonka tilasta riippumaton muuttuja (teksti etusijalle asettuvan luennan tai "moniulotteisen ilmaisuavaruuden" mielessä) kertoo, ja toisaalta siihen, jonka tilaa kuvaa riippuva muuttuja (historiallinen

subjekti taikka etusijalle asettuvat luennat) (mt., 123-124). Operatiivisen kausaalisuhteen ja siis vaikuttavan tekijän vaikutuksen (tai sen puuttumisen) toteamiseksi täytyy riippumatonta ja riippuvaa muuttujaa voida havainnoida tai mitata toisistaan riippumatta niin kuin esimerkiksi auton ohjauspyörän kääntämisestä ja pyörien kääntymisestä, ja jotta tämä olisi mahdollista, täytyy muuttujien kuvaamien asioiden tai olioiden olla maailmassa erillisiä ja havainnossa toisistaan erotettavissa.

Kun vaikutustutkimuksen (pysyvä) malli on tällainen ja kun näyttää tuiki mahdottomalta ajatella joukkotiedotuksen vaikutuksia muutoin kuin välineiden (sanomien, tekstien) kausaalisina vaikutuksina välineistä erillisiin oloihin (tavallisesti viestinnän vastaanottajiin yksilöinä, ryhminä tai joukkoina, mutta myös muihin yhteiskunnallisiin laitoksiin, ks. McQuail 1983, 175-211), käy ymmärrettäväksi, ettei yleensä pidetä luvallisena puhua joukkoviestinnän vaikutuksista tutkimuksissa, jotka rajoittuvat sanomien tai tekstien lukemiseen - sillä silloinhan tutkimus rajaa kausaaliajattelun mukaiset riippuvat muuttujat tarkastelun ulkopuolelle.

Tällainen kritiikki on yhtenä ytimenä siinä arvostelussa, jota Hemánus on kohdistanut joihinkin erittelyihin, joita olen itse esittänyt tai ollut mukana tekemässä (esimerkiksi Työryhmä 1981, 3-21 ja K. Pietilä 1982, 104-122) ja joissa on kysymys - niin kuin Hemánus (ks. Hemánus & K. Pietilä 1982, 258) aivan oikein arvelee - eritellyn joukkotiedotuksen tuloksen ja vaikutuksen arvioinnista. Työryhmän tutkielmasta Hemánus sanoo, ettei ryhmä "ankarassa mielessä" vielä **tutkinut** erittelemiensä radion ja television uutislähetysten vaikutuk-

sia, koskapa ei tutkinut niiden vastaanottoa (emt., 258, 262), vaan esitti vaikutuksista ja niin muodoin uutistoiminnan yhteiskunnallisesta merkittävyyydestä vain "omia spekulatioitaan". Television **Uurnilla tavataan** -ajankohtaisohjelman erittelyäni Hemánus arvioi saman suuntaisesti: "Mitään empiiristä tutkimusta tämän ohjelman vastaanotosta ja vaikutuksista K. Pietilä ei ole yrittänytkään tehdä, ja hänen teoreettinen kokonaisnäkömyksensä, jonka pohjalta hän tekee **spekulatiiviset** tulkintansa puheena olevan ohjelman otaksutuista vaikutuksista, on yhtä haavoittuva kuin 'praksismi-subjektivismi' kokonaisteoria ongelmallisine ontologioineen ym. on." (Hemánus 1983, 42. Samantapaista kritiikkiä on Hemánuksella myös muualla: 1984a, 66-70 ja 1984b, 64).

Kritiikin oikeutusta ei käy kieltäminen - kun lähtökohtana pidetään joukkotiedotuksen vaikutustutkimuksen kausaalinen näkökulma (yhteiskunnallisena tai ei-yhteiskunnallisena, samantekevää). Mutta tarkoitus onkin koettaa kausaalogiikan murtamista; jos nyt joukkoviestinnän 'vaikutukset' (mielessä tai toisessa) luetaan jo teksteistä itsestään, on samalla rikottu kausaalogiikan sääntöjä. Kysymys on siitä, voiko tällainen lukeminen olla tutkimuksen mielessä tolkullista ja siis esittää jotakin spekulatioita vahvempaa.

Puheaktiteoria ja tekstianalyysi

Austin (1965, 102-103) puhuu kolmenlaisista puheteoista: lokutiivisista, illokutiivisista ja perlokutiivisista. (Olisi ehkä oikeampaa sanoa, että jokaisessa puheteossa on Austinin mainitsemat kolme aspektia. Mainittakoon, ettei Searle

1968, 405-424 hyväksy Austinin jakoa yhtäältä lokutiiviisiin ja toisaalta illokutiiviisiin ja perlokutiiviisiin puhetekoihin.)

Lokutiivisuus lienee puhetekojen eräänlainen perusaspekti, ja sillä Austin näyttää tarkoittavan, että puheteot ovat äänien, sanojen ja lauseiden ja viime kädessä merkitysten tuottamista (Austin 1965, 92-93). Kun lokuutiota tarkastellaan sen kuulijoissa aikaan saamien vaikutusten näkökulmasta, kysymyksessä on puhetekojen perlokutiivinen aspekti. "Jonkin sanominen usein tai jopa normaalisti tuottaa tiettyjä seuraamuksellisia, kuulijoiden ... tunteisiin, ajatuksiin tai toimintoihin kohdistuvia vaikutuksia; ja vaikutukset voidaan tuottaa tieteen tahtoen, aikomuksen tai tarkoituksen mukaisesti" (mt., 101 - tapamme siis Austinilta lineaarisen kommunikaatiomallin). Valtaosa

joukkotiedotuksen vaikutustutkimusta on tarkastellut ja tarkastelee joukkotiedotusta perlokutiivisena tekemisenä eli siltä kannalta, "mitä kaikkea saadaan aikaan tai saavutetaan jonkin sanomisen keinoin" (mt., 108), olivatpa seuraamukset sitten aiottuja tai tahattomia. Puhetoimintani on perlokutiivista, kun puheeni vuoksi esimerkiksi vakuutus jostakin, suostut johonkin, säikähdät, tulet tietoiseksi jostakin, yllätyt, tulet harhaanjohtetuksi tai muuta vastaavaa - ylimalkaan annat jonkin merkityksen jollekin puheeni vuoksi tai perusteella. - Niin Morley, Wren-Lewis kuin Silvokin tarkastelevat joukkoviestintää juuri ja nimenomaan perlokutiivisena toimintana.

Huomaamme kuitenkin, ettei puhetekojen (viestinnän) vaikutusten - kausaalisten, seuraamuksellisten vaikutusten eli niin kuin Austin (mt., 102) sanoo, "todellisten vaikutusten todellisen tuottamisen"

- tarkastelu vielä sano mitään puheteoista illokutiivisina tekoina, puhetekojen "konventionaalisista seuraamuksista" (vastakohtana kausaalisille). Jos nyt joukkoviestinnän tekstien lukemista täydennettäisiin spekulatioiden varmistamiseksi vastaanottapuolen analyyseilla, määritettäisiin joukkoviestintä samalla perlokutiiviseksi toiminnaksi, ja tutkimatta jäisi kokonaan se toinen alue, jossa siinäkin on kysymys - ainakin Austinin sanankäytön mukaan - vaikutuksista, nimittäin se alue, jonka puhetekojen illokutiivinen aspekti määrittää.

Mistä sitten puhetekojen illokutiivisessa aspektissa on kysymys, millaisista vaikutuksista? Mitä ovat ne "konventionaaliset seuraamukset", joita puheteoilla illokutiivisina tekoina on? Mikä vaikutus sisältyy siihen, että esimerkiksi informoin, käsken tai varoitan jotakuta, lupaan jotakin jollekulle, kiitän tai moitin tai vastaavaa - vaikutus joka ei olisi puheteon perlokutiivisuutta siinä mielessä, että puheeni saisi jonkun tietoiseksi siitä tai tästä asiasta (informoinnin seurauksena), noudattamaan mitä sanon (käskemisen tai varoittamisen seurauksena), ilahtumaan (lupaamisen tai kiittämisen seurauksena), pahastumaan (moitteista) - taikka ylimalkaan antamaan jollekin jonkin merkityksen?

Illokutiivinen vaikutus on sitä, että puheteko illokutiivisena voimana asettaa aina jonkinlaisen sosiaalisen konvention, so. asettaa puhujan ja kuulijan välisen yhteyden (sosiaalisen siteen) ja asettaa sen aina tietyllä määrättyllä tavalla (tai vähintään ehdottaa kuulijalle puhujan ja kuulijan välisen suhteen tietynlaista sosiaalista rakenteistusta).

Olkoon esimerkkinä vaikka vaikuuttaminen (puheteko - tai puhut-

telu - tyyppiä 'vakuuttaminen'). Vaikka joku vakuuttuisi siitä, mitä vakuutan (paikkansapitäväksi), ei vakuuttuminen ole vakuuttavan puhetekoni ainoa seuraus, sillä vakuuttaminen jo sellaisenaan asettaa minut ja kuulijani tietynlaiseen suhteeseen keskenämme. Sama suhde (vaikutus) on voimassa silloinkin, kun kuulijani ei vakuutu, vaan jää epäuskoiseksi. Kuulijani epäuskoi- seksi jääminen on näet sekin asenteen omaksumista sellaisen henkilön roolissa, jota puhutellaan vakuuttamisen mielessä eikä esimerkiksi kiittämisen, käskemisen tai muussa sellaisessa tarkoituksessa. Tilanteen sosiaalinen rakenteisuus on voimassa perlokutiivisista efekteistä huolimatta - siitä riippumatta, millaisia merkityksiä kuulija puheeni perusteella muodostaa.

Mutta eikö tämä ajatus ole kovin altis vastaväitteille? Entäpä jos kuulijani ei esimerkiksi sen vuoksi, että käsittää väärin aikomukseni tai haluaa sen väistää, omaksukaan vakuutettavan henkilön roolia, vaan luulee tai on luulevinaan minun vaikkapa kysyvän hänen käsitystään puheenalaisesta asiasta? Eikö myös puhetekojen illokutiivinen vaikutus ole viime kädessä kiinni vastaanotosta, kuulijan tulkinnasta eli siitä, millaisen aseman kuulija puheteon kuullessaan omaksuu?

Searle (1980, 70-71) toteaa, että "yksi ja sama ilmaus voi merkitä monien erilaisten illokutiivisten tekojen suorittamista" ja antaa esimerkin: "Olettakaamme, että vaimo sanoo kutsuilla 'On muuten aika myöhä'. Yhdellä tasolla ilmaus voi olla tosion toteamus; hänen keskustelukumppanilleen, joka on juuri huomannut, miten aikaista oli, se voi olla vastaväite (ja sellaiseksi myös tarkoitettu); aviomiehelle se voi olla (myös tarkoitettusti) ehdotus tai jopa pyyntö

('Lähdetään kotiin') samoin kuin varoitus ('Olosi on aamulla kamala, ellemmme lähde')." Eikö tällainen tulkinnallisuus merkitse, että myös illokutiivinen vaikutus eli puhetilanteen sosiaalinen rakenteisuus on riippuvainen kuulijan tulkinnasta, toisin sanoen siitä merkityksestä, jonka puheteke (teksti) uloskoodauksessa saa?

Näin ei kuitenkaan ole asiantaita, sillä kuulijan tulkinta ei rakenteista tilannetta; se jää kokonaan kuulijan sisäiseksi tosioksi, jota ei ole puhujalle. Mutta voidaan kylläkin sanoa, että tilanteen rakenteisuus riippuu paitsi puhujan puheteon illokutiivisesta voimasta myös kuulijan vastauksesta (joka ei ole sama kuin tulkinta, jos kohta riippuukin tulkinnasta), ja jollakin tavalla kuulija aina vastaa puhuteluun, ellei muuten niin äänettömyydellä (eleettömyydellä, ilmeettömyydellä jne.). On kuitenkin huomattava, että vastaus on loogisesti ekvivalentti siihen puhetekoon nähden, johon se on vastaus: se on puhetilanteen seuraava rakenteistus (ja voi olla yhtä tulkinnallinen kuin ensimmäinenkin puheteke).

Kun siis tarkastelemme viestintää illokutiivisinä viestintätekoina, huomaamme, ettei kommunikaatio finalisoidu merkityksenannossa, vaan siinä sosiaalisen konstituutiossa, jossa jokainen vaihe (puheteke; vastaus = toinen puheteke; vastaus vastaukseen = kolmas puheteke jne.) on itsessään jo lopullista - siinä mielessä lopullista, ettei se realisoidu vaikutuksissaan muualla, vaan jo tekemisensä aktissa. Tekemisen aktissa, jo siinä, asettuu puhujan ja kuulijan välinen suhde (ja aina jollakin tietyllä tavalla); puhujan ja kuulijan väliseksi siteeksi asettuu jokin sosiaalinen konventio, ja vaikka rakenteistus voi muuttua seuraavissa kommunikatiiv-

visissa teoissa miksi hyvänsä, on se jokaisessa vaiheessa jo olemassa sosiaalisena tosiona, jonka voi muuksi muuttaa vain sosiaalisen jo asettaneille viestintäteoille ekvivalentti viestintäteko.

Tällä tavalla - hajottamalla nimenomaan perinteisen vaikutus-tutkimuksen kausaalilogiikkaa - saamme perusyksiköksi yksittäisten ihmisten (merkityksenantajien) asemesta sosiaalisen muodostuman; tutkimuksen peruselementtejä ovat ihmisten väliset sosiaaliset suhteet ja vuorovaikutusmuodot. Näin saamme tarkastelullemme itse asiassa juuri metodologisen sosialismin peruslähtökohdan - ja joukkoviestinnän sosiologian mahdollisuus on samalla periaatteessa avattu.

Mallina Simmelin sosiologia

Illokutiivinen näkökulma viestintään on viestinnän tarkastelua sen viritämien sosiaalisten suhteiden näkökulmasta. Ja viestinnän sosiaalinen vaikutus voidaan lukea ja on luetavakin teksteistä itsestään. Austin (1965, 121) esimerkiksi kontrastoi illokutiivisen ja perlokutiivisen tekemisen seuraavasti (ensimmäisessä virikkeessä puhutaan ilmauksesta 'I'll shoot you' illokutiivisessa, toisessa perlokutiivisessä mielessä):

'In saying I would shoot him I was threatening him',

'By saying I would shoot him I alarmed him'.

Verbi 'to threaten' on nimi sosiaaliselle suhteelle puhujan ja kuulijan välillä, verbi 'to alarm' sitä vastoin ei ole (tässä tapauksessa). Se, että ilmaus 'I'll shoot you' on uhkaus, voidaan lukea ilmauksesta itsestään (itse asiassa vain siitä); mutta sitä, säilyttääkö ilmaus kuulijan vai naurattaako se häntä, ei voida lukea ilmauksesta, vaan sen

selvittämisen ehtona on kuulijan havainnointi.

Viestinnän (myös joukkotiedotuksen) tarkastelu illokutiivisena toimintana vastaa itse asiassa melko tarkalleen Simmelin sosiologista ohjelmaa. Simmelin sosiologia, so. "sosiologia sanan ahtaassa mielessä", ottaa nimittäin tehtäväkseen "tarkastella niitä abstrahoituja muotoja, jotka eivät niinkään aiheuta yhteiskunnallistumista kuin pikemmin ovat yhteiskunnallistumista" (Simmel 1908, 11). Sosiologi ei niinkään tutkisi, saako ilmaus 'I'll shoot you' kuulijan asianmukaisesti yhteiskunnallistumaan (vaikka pa noudattamaan, mitä Clint Eastwood tähtäimen takaa ärisee). Pikemmin hän tutkisi sitä sosiaalista rakenteistusta, jonka ilmaus asettaa (jota se ehdottaa) uhkauksena: minkä roolin puhuja omaksuu, mihin roolitoimintaan sen omaksuessaan sitoutuu, mihin rooliin puhuja asemoi kuulijansa, millaista toimintaa tältä odottaa siinä roolissa jne. Sosiologi tutkisi siis vuorovaikutusmuotoja, "joiden esiintyminen merkitsee yhteiskunnan esiintymistä ja jotka eivät ole sen enempää yhteiskunnan syy kuin seurauskaan, vaan ovat jo välittömästi yhteiskunta itse" (Simmel). Simmel kirjoittaa, mitä yhteiskunnan tällaisesta käsitteestä seuraa:

"... tietty määrä yksilöitä voi olla suuremmissa tai pienemmissä mitassa yhteiskunta: aina kun kehittyvät uusia synteettisiä muodostumia, aina kun muodostuu puolue-ryhmiä, liitytään yhteiseen työhön tai tunnetaan ja ajatellaan yhteisesti, aina kun palvelemisen ja isännöimisen jakautuminen on ratkennut, jokaisella yhteisellä aterialla, aina laittauduttaessa kuntoon muita varten tulee tästä samaisesta ryhmästä enemmän 'yhteiskunta' kuin se sitä ennen oli" (mt., 11).

- Voidaan sanoa: jokaisen (synteettisenä muodostumana eli illokutiivisena tekona tarkastellun) puhe-teen jälkeen ryhmä on enemmän sosiaalinen ryhmä ('yhteiskunta') kuin sitä ennen - ja siihen riittää, että puheteko on sanottu (ja kuultu; mutta puhe aina edellyttää kuulijan, vrt. Malmberg 1984, 33-34, ellei muita niin ainakin puhujan itsensä kuulijana), niin kuin riittää, että ihminen koristautuu muille; kaikki vastaukset vain edelleen lisäävät samaa yhteiskunnallistumista, sitä purkaessaankin.

Joukkoviestintä yhteiskunnallistumisena

Morley on huomauttanut (1985, 32), että television "ohjelmien tekijät pyrkivät varmastikin synnyttämään kumppanuussuhteen yleisön kanssa (Brunsdon & Morley 1978), mutta sille otaksumalle, että pyrkimys aina onnistuisi, ei löydy mitään oikeutusta". Ilmeisesti Morley tarkoittaa, etteivät televisio-ohjelmat pysty luomaan kumppanuutta ohjelman tekijöiden ja kaikkien sen vastaanottajien välille, vaan että kumppanuus riippuu siitä, miten vastaanottajat tulkitsevat tekstiä: samassa koodissa kuin tekijät vai vastarintaan asettuvassa.

Mutta Morleyn kumppanuuskäsite on liian ahdas yhteiskunnallistumisproblematiikan käsittelemiseksi, sillä tapahtuipa vastaanotto missä koodissa hyvänsä (ja muodostettiinpa tekstin pohjalta mitä merkityksiä tahansa), on tekijöiden ja vastaanottajien joukko ohjelman jälkeen - Simmelin mielessä - aina enemmän yhteiskunta kuin sitä ennen. Kun joukkoviestintää tarkastellaan, yhteiskunnallistumisen problematiikassa on kysymys vain teksteistä 'puhuttuina' ja 'kuultuina'. Periaatteessa siihen voisi kuulua

myös vastaanottajien vastaus, mutta joukkoviestintä on sikäli helppo tapaus, ettei vastaanottajien vastauksista normaalisti ole tekstejä vastaavina synteettisinä muodosteina, ei ainakaan muodossa jota ei voitaisi palauttaa 'kuulemiseksi'. Nythän joukkoviestinnän prosessissa välineille, ohjelmille, ohjelmatyypeille ja vastaaville pyrkii vakiintumaan tietyn suuruinen ja laatuinen, suhteellisen pysyvä (tai vakioisesti kehittyvä tai säännönmukaisesti vaihteleva) vastaanottajakunta, mutta vastauksenakin vakioisen vastaanottajakunnan muodostuminen merkitsee juuri tekstien 'kuulemista' - jolloin joukkoviestinnän yhteiskunnallistumisproblematiikka asettuu juuri näihin puitteisiin: tekstit 'puhuttuina' ja 'kuultuina'.

Samalla kun sanotaan, että viestinnässä mukana olevat ihmiset ovat sen ansiosta enemmän yhteiskunta kuin sitä ilman, avautuu mahdollisuus väittää enemmänkin - nimittäin että ihmiset ovat silloin enemmän myös subjekti. Avautuu oikeastaan mahdollisuus väittää, vastoin yleisintä nykykäsitystä, että tekstit tuottavat kuin tuottavatkin subjektinsa.

Morley (1980, 169) tosin varoittaa tästä käsityksestä: "Meidän on varottava väittämästä, että ne tiedolliset asemat, jotka on kirjoitettu sisään tekstuaalisiin operaatioihin, sitovat kaikkia lukijoita. Meidän on myös erotettava ne asemat, jotka teksti asettaa etusijalle ja säätää noudatettaviksi diskursiivisissa operaatioissaan, siitä prosessista, jossa mikä hyvänsä yksittäinen teksti puhuttelee (menestyksellisesti tai epäonnistuen) konkreettisia yksilöitä, jotka on jo konstituoitu 'subjekteiksi' mitä moninaisimpiin diskursseihin nähden. Yksilöt eivät ole 'subjekteja' vain

jonkin yksittäisen tekstin vuoksi/ansiosta. Menestyksellisesti tavoitettu 'vastaavuus' (tekstiin kirjoitetun ja yksilön omaksuman subjektiposition välillä - K.P.) täytyy ymmärtää saavutetuksi, ei (tekstissä - K.P.) 'annetuksi'. Se on artikulaation tulos: muutoin sitä ei voisi purkaa. - 'Screen-teoria' jättää aina tekemättä eron konkreettisen yksilön (hänen konstituutiossa 'subjektiksi diskurssia varten') ja niiden diskursiivisten subjektiasemien välillä, joita erityiset diskursiiviset käytännöt ja operaatiot konstituivat. Ne on pidettävä analyttisesti erillään, muutoin ei meidän onnistu ymmärtää subjektit/tekstit -suhdetta 'ei välttämättömän vastaavuuden' näkökulmassa."

Niin kuin näimme edellä, liikkuu Wren-Lewis (ja myös Silvo) samassa suunnassa vielä Morleyakin pitemmälle. - V. Pietilä on kritikoinut (1981, 44) erittelyjäni samalta pohjalta Corriganin ja Willisiin (1980) tukeutuen:

"Tuntuu ... kuin K. Pietilä ajattelisi ... hieman siihen tapaan mikä ... on ominaista nk. **diskurssiteorialle** (Screen-teorialle - K.P.), so. ajattelisi että tekstit tuottavat subjektinsa. Tämän teorian ongelmallisuus on siinä että se joutuu olettamaan jossain mielessä epähistoriallisen, minältään 'tyhjän' yksilön, joka voi 'täytyä' milloin tällä ja milloin tuolla identiteetillä. Kuitenkin tekstin lukijaksi asettuvalla on jo identiteetti, eikä vain identiteettiä lukijana vaan myös monessa muussa mielessä. Totta tietysti on että nämä identiteetit muotoutuvat eri käytäntöjen ja diskurssien ristipaineessa, mutta niiden olemassaolo antaa yksilölle joka tapauksessa mahdollisuuden vastustaa sitä että kukin erityinen teksti tuottaisi hänet aina vastaavana erityisenä subjektina."

Kritiikistä huolimatta pidän teesistä kiinni: tekstit tuottavat subjektinsa. Mutta totta kai tällöin puhutaan subjektista useammassa kuin yhdessä mielessä. - Nythän esimerkiksi Morley puhuu tekstien luennasta tilanteena, jossa teksti ja subjekti kohtaavat. Subjekti siis olisi jo. Ja sikäli kuin on kysymys yksilösubjektista, voin olla vain samaa mieltä: mitä hyvänsä tekstiä lukiessaan yksilö on jo subjekti; yksittäinen teksti ei tuota - lacanilaisessa mielessä - lukijaansa subjektiksi. Ja juuri tästä joudutaan (takaisin) vaikutusproblematiikkaan (vaikka kuinkakin sofistikoitussa muodossa) eli kysymään, miten subjekti tuottaa tekstin itselleen, mitä merkityksiä ammentaa sen 'tarinasta', miten antaa sen vaikuttaa itseensä jne. Tekstit eivät täytä - eivät ainakaan noin vain - lukijansa mieltä merkityksellä.

Olen kuitenkin (erityisesti tässä) tarkastellut joukkoviestinnän tekstien illokutiivista problematiikkaa perlokutiivisen asemesta - toisin sanoen, en yksilöiden konstituution, vaan sosiaalisen ja yhteiskunnallisen konstituution kysymyksiä. Kysymys subjektista on kysymys **yhteiskunnallisesta subjektista**, ei yksilösubjektista. Tämä on edellyttänyt sekä vanhemman että uudemman vaikutustutkimuksen asetelman nurinkääntämistä: joukkoviestintää ei tarkastella prosessina, joka suuntautuisi (vain) vastaanottajayksilöihin päin, vaan päinvastoin vastaanottajat suuntautuvat joukkoviestinnässä julkisuuteen päin. Joukkoviestimet ovat niin sanoakseni lukija-, kuuli- ja katsojakuntiensa ääni julkisuuteen ja julkisuudessa. Niiden vastaanottajien puhuttelun tuloksena on yleisö, ja yleisö (varsinkin pysyvä vakioyleisö) on ilmaus kumppanuussuhteesta; mutta puhuttelu on aina samalla puhumista "mistä hy-

vänsä maailmaan kuuluvasta asiasta" (Malmberg) - silloin, voidaan sanoa, maailmasta puhuminen on sen yhteisön puhetta maailmasta, jonka vastaanottajien puhuttelu tuottaa. Puheena maailmasta joukkoviestinnän tekstit ovat vastaanottajien kollektiivista tietoisuutta - ja enemmänkin: siinä yhteisö vaatii asemaa siinä maailmassa, josta se puhuu.

Toisin sanoen joukkotiedotuksen yhteiskunnalliseen vaikutukseen kuuluu paitsi "yhteisövoiman mobiilisointi" (Haug 1983, 180; kumppanuus välineen ja yleisön kesken, se että vastaanottajat kuuntelevat, mitä tekstit sanovat) myös mobiiloidun yhteisön asettaminen maailmaan, suhteeseen "mihin hyvänsä maailmaan kuuluvaan asiaan" - yhteiskunnallisen elämän kokonaisuutensa sikäli kuin se tulee puheeksi.

Tässä on kysymys yhteiskunnallisten subjektien diskursiivisesta konstituutiosta ja samalla joukkoviestinnän sosiologian keskeisimmistä problematiikasta.

Kirjallisuus

- AUSTIN, J.L. How to do things with words. Oxford, 1965 (1962).
- BADER, M. ym. Einführung in die Gesellschaftstheorie. Gesellschaft, Wirtschaft und Staat bei Marx und Weber. Frankfurt/New York, 1983 (1976).
- BRUNSDON, C. & MORLEY, D. Everyday television: 'Nationwide'. London, 1978.
- CORRIGAN, P. & WILLIS, P. Cultural forms and class mediations. Media, Culture & Society 2(1980):3, s. 297-312.
- DANTO, Arthur C. Analytische Philosophie der Geschichte. Frankfurt, 1974.
- ELFFERDING, Wieland. Notiz zum Diskurs des "Heidelberger Manifest". Das Argument 138, 1983, s.254-260.
- GALTUNG, Johan. Methodology and ideology. Essays in methodology, volume one. Copenhagen, 1977.
- HAUG, Wolfgang F. Ideologiset mahdit ja vastarinta. Helsinki, 1983.
- HEMÁNUS, Pertti. Jumalan valtasuuruus. Tiedotustutkimus 6(1983):1, s. 40-44.
- HEMÁNUS, Pertti. Takaisin Kulesoviini. Tiedotustutkimus 7(1984):2, s. 66-70. (1984a)
- HEMÁNUS, Pertti. Täydellisen muodon illuusio. Tiedotustutkimus 7(1984):4, s. 64. (1984b)
- HEMÁNUS, P. & PIETILÄ, K. Seitsemän erää journalismista. Tampere, 1982.
- KAHMA, Ilkka. Vaikutuksettomuuden myytti. Tiedotustutkimus 7(1984):4, s. 21-38.
- MALMBERG, Tarmo. Journalismikritiikki. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisuja, B:15, 1984.
- McQUAIL, Denis. Mass communication theory. An introduction. London ym., 1983.
- MORLEY, David. Texts, readers, subjects. Teoksessa HALL, S. ym. (toim.). Culture, media, language. Working papers in cultural studies, 1972-79. London ym., 1980, s. 163-173.
- MORLEY, David. Kulttuuriset muuntumat: vastarinnan politiikka. Tiedotustutkimus 8(1985):1, s. 29-42.
- PIETILÄ, Kauko. Ajankohtais-TV:n kaksi ulottuvuutta. Tiedotustutkimus 5(1982):4, s. 104-122.
- PIETILÄ, Veikko. On the effects of mass media: some conceptual viewpoints. Teoksessa BERG, M. ym. (toim.). Current theories in Scandinavian mass communication research. Grenaa, 1977, s. 117-146.
- PIETILÄ, Veikko. Tiedon siirtoa vai yhteisyyttä? Tiedotustutkimus 4(1981):4, s. 36-48.
- SEARLE, John R. Austin on locutionary and illocutionary acts. The Philosophical Review LXXVII(1968):4, s. 405-424.
- SEARLE, John R. Speech acts. An essay in the philosophy of language. Cambridge ym., 1980 (1969).
- SILVO, Ismo. Vaikuttamisen vaikeus - televisio-ohjelmien reduktiivisen luennan mahdollisuus. Alustus tiedotustutkimuksen päivillä Turun yliopistossa 23.-24.11.1984.
- SIMMEL, Georg. Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Leipzig, 1908.
- TYÖRYHMÄ. Hetken kuluttua: uutiset! Tiedotustutkimus 4(1981):4, s. 3-21.

TÖTTÖ, Pertti. Yhteiskuntatiede ja toiminta. Tampereen yliopiston Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja, A:55, 1982.

WREN-LEWIS, Justin. Sisäänkoodaus/uloskoodaus. Tiedotustutkimus 8(1985):1, s. 43-61.

Numeron kirjoittajia:

ALITALO, Simo. Fil. yo., toimittaja, Turku.

ALITALO, Tuike. HuK, toimittaja, Turku.

ARO, Jari. Yht. yo., Tampere.

ESKOLA, Antti. Tutkijaprofessori, Suomen Akatemia, Tampere.

HALONEN, Irma Kaarina. YTL, vs. apul.prof., Tampereen yliopisto, Tiedotusopin laitos.

HEISKANEN, Ilkka. Professori, Helsingin yliopisto, Valtio-opin laitos.

KOIVISTO, Juha. Yht. yo., Tampere.

MÄNTYLÄ, Jorma. YTL, Tampere.

PALONEN, Kari. Apulaisprofessori, Jyväskylän yliopisto, Valtio-opin laitos.

PARTANEN, Juha. VTL, tutkija, Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki.

PEKONEN, Kyösti. YTT, yliassistentti, Jyväskylän yliopisto, Valtio-opin laitos.

PIETILÄ, Kauko. YTT, tutkija, Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos.

RUSI, Alpo. VTT, lähetystöneuvos, Suomen YK-edustusto, New York.

TERVONEN, Ilkka. YTK, Helsinki.

WIIO, Osmo A. Professori, Helsingin yliopisto, Tiedotusopin laitos.

VÄLIVERRONEN, Esa. Yht. yo., Helsinki.